

Дослідження/

■ **Андрій Даниленко**
Andriy Danylenko

Заступник начальника управління – начальник відділу розроблення економічних програм і стратегій департаменту економічної політики Національного банку України, кандидат економічних наук

Ph.D. (Economics), Deputy Head of Division – Head of the Unit for Economic Policy and Strategy Development of the Economic Policy Department of the National Bank of Ukraine

Заходи економічної політики із подолання кризи в країнах, що постраждали від анексії: світовий досвід та рекомендації для України

Economic policy measures to overcome the crisis in countries that lived through annexation: international experience and recommendations for Ukraine

Анексія Криму, агресія Росії на сході України та викликані цим соціально-економічні руйнації зумовили необхідність нових заходів економічної політики. При цьому варто врахувати досвід інших країн, які зазнали агресії та анексії частини території у повоєнній Європі (Кіпр у 1974 р., Молдова у 1992–1993 рр., Грузія у 2008 р.) і відновлювали власну економіку в нових умовах. Приклад цих країн вказує на високу ймовірність найбільшого економічного спаду та суттєвого зростання безробіття у наступному після конфлікту році. Водночас їхній досвід свідчить про необхідність залучення міжнародної допомоги, здійснення реформ та модернізації економіки, розвитку інфраструктури.

Annexation of Crimea, Russia' aggression in the east of Ukraine and social and economic destruction that it caused necessitated new economic policy measures. In view of that, it is worthwhile to take into account the experiences of countries that suffered from aggression and annexation in the post-World War II Europe viz. Cyprus (1974), Moldova (1992–1993), Georgia (2008) and restored their economies under new circumstances. The example of the mentioned countries shows a high probability of economic recession and of a sizable growth in the unemployment rate during the first post-conflict year. At the same time, the experiences demonstrate the need to receive international support, to implement reforms, to modernize the economy, and to develop the infrastructure.

Ключові слова: післявоєнне економічне відновлення, прямі іноземні інвестиції, економічна політика.

Key words: post-war economic recovery, foreign direct investment, economic policy.

Окупація Росією Криму і триваюча агресія проти України на Донбасі зумовили надзвичайну актуальність аналізу досвіду інших європейських країн, які потерпали від подібної ситуації. Такий аналіз може знадобитися як для зваженої оцінки перспектив подальшого розвитку ситуації, так і для ухвалення рішень економічної політики, спрямованих на відновлення активного і стабільного економічного зростання.

КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ ІСТОРИЧНИХ АНАЛОГІВ

Для здійснення аналізу було відібрано держави за такими критеріями:

– конфлікт відбувся в період після Другої світової війни (тобто в умовах дії післявоєнних конвенцій та існування низки міжнародних організацій, таких як МВФ та ООН);

– (впливає з попереднього) наявна якісна міжнародна статистика щодо соціально-економічного розвитку даних держав за відповідні роки;

– країни, де відбулися конфлікти, розташовані в Європі;

– унаслідок агресії країни зазнали територіальних втрат, але зберегли національний суверенітет.

У результаті відбору за переліченими критеріями було проаналізовано досвід Кіпру, Молдови та Грузії.

Їхні випадки можна коротко охарактеризувати так:

– **Кіпр** (1974 р.). Після втрати північно-східної частини острова з метою відбудови економіки в країні було вжито низку стимулюючих заходів бюджетної та монетарної політики, розпочато комплекс проєктів з відбудови транспортної, туристичної та житлової інфраструктури, у тому числі із залученням міжнародної допомоги. Міжнародна економічна та політична кон'юнктура була в цілому сприятливою;

– **Молдова** (1992–1993 рр.). Військовий конфлікт був тривалим і відбувався в умовах неуспішної трансформації в ринкову економіку, залучення міжнародних фінансових ресурсів виявилось неефективним. У цілому досвід відбудови Молдови можна вважати найменш вартим наслідування з усіх трьох розглянутих;

– **Грузія** (2008 р.). Війна за участі Росії стала наслідком ескалації конфлікту, який існував із початку 1990-х років. Слід зазначити, що реформи в країні розпочалися більш як за три роки до збройної фази конфлікту, завдяки чому в Грузії вже були наявні інституції, спроможні реалізовувати необхідні для відновлення країни заходи. Після припинення війни активно залучалася міжнародна допомога (у тому числі донорська) та відбудовувалася інфраструктура.

Розглянемо детальніше кожен із ситуацій.

АНАЛІЗ ДОСВІДУ ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ ТА ОКУПАЦІЇ ЧАСТИНИ ТЕРИТОРІЇ

Кіпр, 1974 рік

*Коротка історія конфлікту*¹. У 1960 році Кіпр здобув незалежність від Великої Британії. Нова конституція проголосила існування двох громад: грецької (80% населення острова) і турецької (18%). Нерівність прописаних в основному законі держави етнічних квот одразу ж викликала невдоволення турецької громади. У 1963 році поступово наростаюча напруга вибухнула численними етнічними чистками з обох сторін. З метою врегулювання ситуації вже у 1964 році на острові було

¹ В описі перебігу конфліктів ми намагалися керуватися неупередженими, на нашу думку, версіями викладу фактів. Під час написання дослідження використовувалися матеріали статей Вільної енциклопедії Вікіпедії [18].

розміщено миротворчий контингент ООН, який залишався на Кіпрі наступні десять років.

У 1974 році антиурядовими силами за підтримки правлячої на той час у Греції військової хунти “чорних полковників” на Кіпрі здійснено спробу державного перевороту. Турецька влада використала це як привід і ввела свій 30-тисячний військовий корпус, який зайняв близько третини території острова. Грецька громада була змушена тікати на південь, насилля тривало кілька місяців.

1975 року Кіпр остаточно поділено на південну грецьку частину та північну – турецьку. Під контролем миротворців ООН було здійснено взаємне переселення греків-кіпріотів і турків-кіпріотів. Конфліктуючі сторони розділила так звана “зелена лінія” – буферна зона ООН. Країну перетнув кордон, який створив фізичний та соціальний бар'єр між грецькою та турецькою громадами.

У 1983 році північна турецька громада проголосила себе Турецькою Республікою Північного Кіпру. Цей акт було засуджено в резолюції Ради Безпеки ООН та визнано юридично недійсним. Досі новостворену державу визнала тільки Туреччина.

Економічні втрати Кіпру. Окупованими залишилося майже 37% території країни, близько третини населення було переміщено (приблизно 180 000 греків-кіпріотів та 44 000 турків-кіпріотів), втрачено майже половину промислового виробництва та суттєву частину природних ресурсів. Скорочення реального ВВП сягнуло 16.9% у 1974 році та 19% у 1975 році. Було втрачено єдиний міжнародний аеропорт і глибоководний морський порт, 82% від потужностей туристичної інфраструктури, значний обсяг сільськогосподарських угідь. Безробіття зросло з близько 3% перед початком конфлікту до 23% (офіційно зареєстрований рівень безробіття на 1975 рік). Більшість банків опинилася на межі банкрутства через неможливість витребувати позики в тій частині країни, котра потрапила під турецький контроль. Оцінки фахівців Університету Кіпру вказують на 30-відсоткове кумулятивне скорочення ВВП у розрахунку на одну особу внаслідок конфлікту [4; 13].

Реакція у сфері економічної політики. Подоланню кризи сприяв комплекс заходів, що мистив:

– податкові пільги для підприємств, які інвестують і створюють робочі місця;

– масштабні державні інфраструктурні проєкти і житлове будівництво (які фінансувалися в тому числі за рахунок дефіциту бюджету);

– розвиток трудомістких галузей для сприяння зайнятості (передусім у сфері послуг, зокрема туризму, фінансів, та у будівництві) [15];

– державні позики за пільговими відсотковими ставками та надання земельних ділянок для будівництва готелів і розвитку промисловості;

– зниження вимог до банків щодо ліквідності і резервів, запровадження санкцій для банків, які тримають надмірну ліквідність;

– угоду між урядом, профспілками та бізнесом про скорочення зарплати (в обсязі до 25%) та збільшення окремих податків для бізнесу;

– валютне регулювання та обмеження, спрямовані на підтримку вартості національної валюти;

– відновлення туристичної галузі країни в нових регіонах;

– сприяння отриманню кіпрськими будівельними компаніями замовлень на Близькому Сході;

– збільшення рівня трудової міграції кіпріотів з подальшим переказом зароблених коштів на батьківщину.

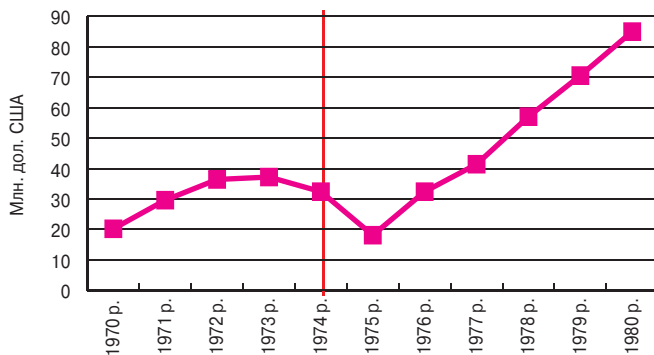
Відновленню економіки сприяли, з одного боку, міжнародна допомога (передусім – допомога США на житлове будівництво та вирішення соціальних проблем), а з другого – сприятлива кон'юнктура для розвитку будівельного та іншого бізнесу в регіоні у другій половині 1970-х років та у 1980-х роках (зокрема швидкий розвиток та значні прибутки країн-виробників нафти). Так, за деякими оцінками, Кіпр отримував у другій половині 1970-х років по 54 млн. доларів щорічно у вигляді грантів від ООН, США, Греції, ФРН та Великобританії, а також близько 12 млн. доларів у вигляді позик на вигідних умовах (у цінах 1970-х років) [14].

Водночас для зниження соціальної напруги та вирішення проблем біженців було, серед іншого, створено фонд біженців (наповнювався за рахунок спеціального податку).

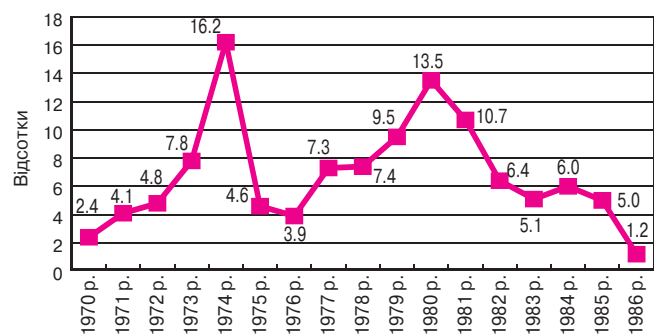
Іноземні інвестиції. У випадку конфлікту 1974 року активне відновлення припливу капіталу на Кіпр спостерігається тільки з 1976 року, коли в країні запрацювали державні стимулюючі заходи та поновилася зростання ВВП (див. графік 1).

Економічний ефект від вжитих заходів. Темпи зростання економіки Кіпру перевищили рівні, що спостеріга-

Графік 1. Прямі іноземні інвестиції у Кіпр, чистий приплив

Графік 2. Динаміка індексу споживчих цін (ІСЦ) Кіпру

Джерело: www.theglobaleconomy.com [17].

лися до конфлікту, і становили в період 1974–1978 років у середньому близько 6% щорічно. Станом на 1978 рік безробіття скоротилося до 2%. Почалася модернізація та структурна перебудова економіки країни: відбувся перехід від переважно аграрної орієнтації до пріоритетного розвитку сфери послуг, передусім туризму, морських перевезень та фінансових послуг (у тому числі офшорних); значну роль відігравало будівництво. Споживча інфляція скоротилася з понад 16% у 1974 році до 4.64% у 1975 році (з поступовим подальшим відновленням до відносно нормальних для нової ринкової економіки однознакових рівнів до кінця 1970-х років) – див. графік 2, таблицю 1.

пільної підтримки в Придністров’ї стало мовне питання. Після початкової проби сил та “війни декретів” сторони звернулися за зовнішньою підтримкою. Молдовська влада шукала її в Румунії, придністровська – в Москві. Придністровська Молдавська Республіка (ПМР) розраховувала підписати новий союзний договір, проект якого розроблявся у 1991 році, як окремий суб’єкт СРСР. Після провалу путчу в Москві у серпні того ж року це стало неможливим. У конфлікт активно втрутилася 14-та російська армія, дислокована у Придністров’ї. Вона була найпотужнішою військовою силою конфлікту і виступила на боці ПМР. За допомогою російської 14-ї армії та наданого нею озброєння при-

року президентами Молдови та Росії було підписано Угоду про принципи врегулювання конфлікту в Придністров’ї.

Конфлікт перейшов у “заморожену стадію”, регіон перетворився на де-факто незалежну економіку. У 2006 році в ПМР відбувся референдум про незалежність республіки та подальше входження до Росії, проте його результати не були визнані у світі [16].

Економічні втрати держави. Придністров’я становить близько 12.2% території Молдови, при цьому в регіоні було розташовано майже 40% промислового потенціалу республіки та (за деякими оцінками) до 90% електрогенеруючих потужностей. Кількість біженців унаслідок конфлікту перевищила 80 тисяч осіб.

Реакція у сфері економічної політики. Особливість ситуації в Молдові у 1992 році полягає в тому, що наслідки війни наклалися на початок процесу трансформації економіки до ринкової з усіма відповідними ускладненнями.

З 1992 року Молдова розпочала ринкові реформи, у тому числі лібералізацію торгівлі та цін. При цьому, на думку експертів, реформи були невдалими, передусім через неадекватну початкову оцінку потенціалу економіки Молдови. Монетарна політика (зокрема, щодо високих відсоткових ставок) призвела до сталого процесу ревальвації молдовського лея з початку 1994 року.

Кредити міжнародних донорів, отримані за комерційними ставками, були використані на покриття поточних витрат [5].

Іноземні інвестиції. У перші роки після “замороження” придністровського конфлікту приплив інвестицій залишався мінімальним (дані про прямі іноземні інвестиції до 1992 року відсутні).

Більш-менш активний приплив

Показник	1971 р.	1972 р.	1973 р.	1974 ² р.	1975 р.	1976 р.	1977 р.	1978 р.	1979 р.
Зміна реального ВВП, %	12.3	7.8	1.4	-15.7	-20.3	19.1	16.1	7.7	10
ВВП у розрахунку на одну особу, дол. США	1 072	1 290	1 552	1 678	1 451	1 691	2 157	2 811	3 656
ІСЦ (на кінець року), %*, **	4.5	5.7	6.8	16.5	4.3	4.2			
Рівень безробіття, %*					11	7	3	2	2

* Дані Міжнародної організації праці.

** Дані щодо ІСЦ із 1977 року і далі не є порівнянними з попереднім рядом і тому не наводяться.

Джерело: дані статистики ООН [2], Світового банку [3].

Молдова, 1992 рік

Коротка історія конфлікту. Протягом 1989–1992 років відбулася консолідація двох еліт – з одного боку, консервативної придністровської, орієнтованої на збереження СРСР та економічних зв’язків із Росією та Україною, з другого – націоналістичної молдавської, котра прагнула незалежності Молдови та зближення її з Румунією. Приводом для конфлікту й основним засобом мобілізації сус-

дністровська влада почала витіснити з лівого берега Дністра центральну владу. У відповідь на такі дії 28 березня 1992 року Молдова оголосила запровадження надзвичайного стану в країні. Конфлікт перейшов у фазу відкритого збройного протистояння.

Наприкінці березня 1992 року збройні сили Молдови здійснили спробу розгромити військові формування в Придністров’ї та встановити суверенітет Молдови над цією територією. Однак співвідношення сил було не на користь молдовської армії.

Після низки боїв Молдова почала пошук мирних рішень. 21 липня 1992

² Тут і в наступних таблицях червоним виділено рік (роки), коли країна зазнала агресії, синім – перший повоєнний рік.

Таблиця 2. Основні макроекономічні показники Молдови у 1991–1998 рр.

Показник	1991 р.	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.
Зміна реального ВВП, %	-17.5	-30.3	-1.2	-30.9	-1.4	-5.9	1.6	-6.5
ВВП у розрахунку на одну особу за паритетом купівельної спроможності, дол. США		1 778	1 799	1 548	1 293	1 243	1 290	1 439
ІСЦ (на кінець року), %			837	116.1	23.8	15.1	11.1	18.2
Баланс поточного рахунку, % від ВВП		-4.5	-16.3	-8.4	-5.9	-11.3	-14.3	-19.7
Рівень безробіття, %			2.9	13.9	14.4	13.0	12.0	9.2

Джерело: МВФ (WEO Statistics) [1], оцінка зміни реального ВВП у 1991–1992 рр. – статистика ООН.

іноземних інвестицій почався лише з 1995 року (у 1993 році його фактично не було, див. графік 3).

Економічний ефект від вжитих заходів. Із 1991 до 1999 року країна перебувала в стані кризи. У 1992 році падіння ВВП перевищило 30%, у 1993-му зростання було відсутнім, у 1995 році поновилось падіння (понад 30%).

Рівень інфляції повернувся до однознакового показника (7.7%) лише в 1997 році (порівняно з 2600% у 1992 році та 790% у 1993-му).

Водночас офіційний рівень безробіття залишався відносно помірним протягом 1992–1993 років (менше 3%). Проте реальне безробіття було набагато вищим (з урахуванням, зокрема, трудової міграції та неформальної зайнятості). Основні макроекономічні показники Молдови наведено в таблиці 2.

Грузія, 2008 рік

Коротка історія конфлікту. Збройний конфлікт між Грузією з одного боку і Південною Осетією та Абхазією з другого мав місце у 1991–1992 роках, коли обидва регіони оголосили про державну незалежність. Нетривале загострення конфлікту відбулося у 2004 році. У 2006 році Абхазія звернулася до Росії з пропозицією щодо визнання її незалежності, а Південна Осетія провела невизнаний референдум із даного

питання. При цьому ситуація мала характер “замороженого” конфлікту.

Нова ескалація відносин між Південною Осетією та Грузією розпочалася у липні – на початку серпня 2008 року. Була застосована важка зброя, при цьому кожна зі сторін звинувачувала іншу у відкритті вогню. Ініціативи Президента Грузії від 7 серпня 2008 року щодо врегулювання конфлікту були проігноровані, після чого почався наступ грузинських військ. Проте вже наступного дня, 8 серпня 2008 року, Росія активно виступила на боці Південної Осетії і завдала ударів (у тому числі авіаційних), по грузинській території. Ескалація поширилася на Абхазію, з території якої було завдано ударів по грузинських позиціях. Із 11 серпня 2008 почалося масоване вторгнення російських військ у Грузію на територію поза межами первинного конфлікту.

10–12 серпня за активного посередництва Франції розпочався процес врегулювання конфлікту. 26 серпня Росія визнала незалежність Південної Осетії та Абхазії, на їхніх територіях відтепер перебувають не “миротворчі”, а регулярні російські війська. 8 вересня було погоджено новий план врегулювання, оскільки попередній Росією не виконувався [7].

Економічні втрати держави. Фактично Грузія втратила райони, які формально (адміністративно) на-

лежали до Абхазії та Південної Осетії, проте контролювалися офіційним Тбілісі. Загальна площа двох територій становила близько 20% від доведеної території Грузії.

За даними ООН, унаслідок конфлікту 118 000 осіб у регіоні стали біженцями, з цього числа 15 000 були переміщені до Грузії, а 70 000 залишилися в Горі та навколишні поселення внаслідок їхнього захоплення та руйнації. Станом на травень 2014 року понад 20 000 осіб залишилися в статусі “переміщених”.

Потреба у витратах на відновлення інфраструктури, за оцінками Світового банку, перевищила 3.2 млрд. дол. США (російська армія завдала ударів по морському порту Поті, аеропортах, підірвала залізничні мости, зруйнувала цементний завод та низку об’єктів соціальної інфраструктури).

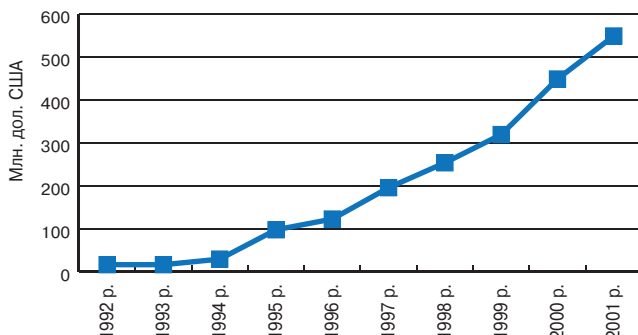
Війна поставила під загрозу банківську систему Грузії. Лише за один день, 11 серпня 2008 року з банківських рахунків було знято близько 500 млн. доларів США, через місяць у банки повернулося тільки 30% цих коштів.

Удар по економіці внаслідок війни був посилений поширенням глобальної фінансово-економічної кризи на нові ринкові економіки. Проте скорочення ВВП у 2009 році обмежилось 3.8%.

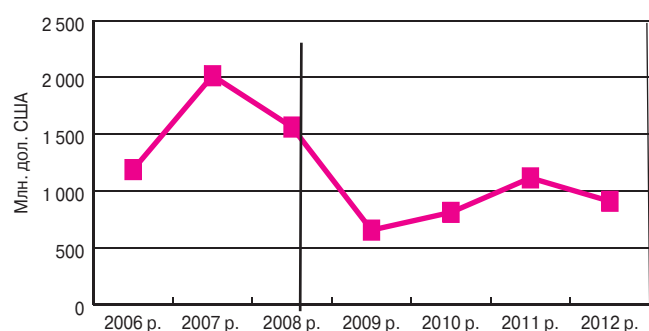
Реакція у сфері економічної політики. Реформи, спрямовані на розвиток економіки, були започатковані в Грузії після “революції троянд” у 2004 році, склалися передусім із дерегуляції (лібералізації) та адміністративної реформи, важливою частиною якої стало створення нових інституцій; значну роль відіграла приватизація. Результатом реформ уже в передконфліктний період стали економічне зростання та поліпшення умов для ведення бізнесу.

Процес реформ тривав і до, і після конфлікту. Відповідно до рейтингу легкості ведення бізнесу (Doing Busi-

Графік 3. Прямі іноземні інвестиції в Молдову, кумулятивно

Графік 4. Прямі іноземні інвестиції в Грузію, річний приплив

Джерело: Міністерство економіки Грузії.

ness) Світового банку Грузія ставала найбільшим реформатором року як у 2005-му, так і в 2008 році [6].

21 жовтня 2008 року було проведено донорську конференцію для Грузії. Остаточна сума отриманої допомоги не оголошувалася, проте відомо, що вартість грантів та позик перевищила 4 млрд. дол. США, причому Сполучені Штати надали допомогу в розмірі 1 млрд. доларів США [13].

Зі свого боку уряд та парламент країни у 2009 році збільшили видатки бюджету і знизили ставки податку на доходи [10].

Водночас центральний банк з метою подолання негативних наслідків для фінансової системи та економіки в цілому (з огляду на зняття депозитів, очікуване уповільнення зростання економіки та уповільнення інфляції) вжив таких заходів:

- низив базові відсоткові ставки, призупинив дію резервних вимог, а по їх відновленню низив їхні розміри (з 13% до 5%);

- сприяв рефінансуванню комерційних банків, у тому числі запровадивши новий інструмент – 7-денні позики рефінансування. Останні допомогли, з одного боку, спростити для банків управління ресурсами в умовах кризи ліквідності, а з другого – сприяли розбудові нового для Національного банку Грузії каналу комунікацій щодо напрямів монетарної політики та впливу на очікування ринку (через відсоткові ставки за цим інструментом);

- послідовно, у чотири етапи, низив ключову відсоткову ставку з 12% у серпні до 8% на кінець 2008 року;

- надав банкам кошти в загальному обсязі 135.9 млн. ларі (понад 96 млн. дол. США за середнім курсом вересня 2008 року) на шість місяців з можливістю пролонгації до одного року [9].

При цьому слід зазначити, що помітної девальвації курсу грузинського ларі не відбувалося протягом наступних трьох місяців після конфлікту внаслідок тимчасової прив'язки ларі до долара США у серпні. Навіть на середину листопада 2008 року, коли ларі впав, знецінення національної валюти відносно долара США становило порівняно зі станом на 08.08.2008 р. менше 15% [8].

Реалізовувалися заходи із реконструкції інфраструктури. Зокрема Грузія модернізувала аеропорт Кутаїсі і розширила міжнародне використання аеропорту Батумі.

Іноземні інвестиції. Значний приплив іноземних інвестицій до Грузії

Показник	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Зміна реального ВВП, %	5.9	9.6	9.4	12.3	2.3	-3.8	6.3	7.2	6.2
ВВП у розрахунку на одну особу за паритетом купівельної спроможності, дол. США	3 242	3 644	4 034	4 659	4 874	4 722	5 020	5 445	5 846
ІСЦ (на кінець року), %	7.5	6.2	8.8	11.0	5.5	3.0	11.2	2.0	-1.4
Баланс поточного рахунку, % від ВВП	-6.9	-11.1	-15.2	-19.8	-22.0	-10.5	-10.2	-12.7	-11.7
Рівень безробіття, %	12.6	13.8	13.6	13.3	16.5	16.9	16.3	15.1	15.0

Джерело: МВФ (WEO Statistics).

спостерігався напередодні конфлікту завдяки лібералізації, приватизації та поліпшеному інвестиційному клімату; історичного максимуму цей показник досяг у 2007 році (див. графік 4).

Із 2010 року спостерігається відновлення припливу іноземних інвестицій, проте на рівнях, нижчих за довоєнні. Зменшення надходження прямих іноземних інвестицій до Грузії стало також і наслідком глобального економічного спаду.

Ефект від вжитих заходів. Після кількох років зниження економічної активності (темп зростання ВВП уповільнився у 2008 році до 2.3% та скоротився у 2009 році на 3.8%) з 2010 року відновилося економічне зростання – до 6.3%, у 2011 році воно сягнуло 7.2 %.

Це відбувалося на тлі різкого уповільнення інфляції – з 9.2% у 2007 році та 10% у 2008 році до 1.7% у 2009 році (попри суттєву девальвацію ларі наприкінці 2008 року).

Одним із результатів конфлікту і подальшої торговельної війни між Росією та Грузією стала значна диверсифікація експорту Грузії та зниження залежності від імпорту з Росії, в тому числі енергоносіїв. Проте перші торговельні обмеження проти Грузії Росія почала запроваджувати ще у 2006 році (до цього, у 2005 році, частка Росії у грузинському експорті становила 18%), що стимулювало диверсифікацію. Як наслідок протягом 2008–2012 рр. частка Росії в грузинському експорті скоротилася приблизно до 2%. Попри ці обмеження, загальний обсяг експорту Грузії з 2005-го до 2013 року майже потроївся: грузинські експортери вийшли на ринки інших країн СНД, держав ЄС та Близького Сходу.

Рівень безробіття дещо зріс унаслідок конфлікту, проте незначно, порівняно з відносно високими попередніми значеннями: з 13.3% у 2007 році до 16.85% у 2009-му. Тенденція до зниження безробіття намітилася лише в

2010 році, і цей процес відбувається досить повільно (див. таблицю 3).

ВИСНОВКИ

На основі розглянутого міжнародного досвіду можна зробити ряд загальних висновків.

1. Військово-політичні конфлікти, які призводять до втрати частини території країни-жертви, спричиняють значну кількість переміщених осіб, завдають руйнівних ударів по економіці (втрата цілих галузей, вагомої частки інфраструктури, скорочення ВВП – наприклад, у випадку Кіпру кумулятивне скорочення ВВП у розрахунку на одну особу становило 30%); часто для їх політичного врегулювання після переведення у стадію “холодного конфлікту” потрібні роки чи навіть десятиріччя. Відповідно з політичної та економічної точок зору важливим є сприяння якомога швидшому врегулюванню конфлікту (або принаймні завершенню його “гарячої” фази на максимально прийнятних умовах). “Пік” погіршення ключових макроекономічних показників (ВВП та інфляція, рівень безробіття) зазвичай припадає на перший рік після агресії та анексії (зокрема, падіння ВВП у перший повоєнний рік становило 20.3% на Кіпрі у 1975 р., 30.9% у Молдові у 1994 р., 3.8% у Грузії у 2009 р.). Сплеск рівня безробіття відбувається, зокрема, через потоки переміщених осіб (докладнішу інформацію див. у таблицях 1–3).

2. Втрата важливих об’єктів, часток окремих галузей або цілих секторів унаслідок агресії зумовлює нагальну потребу в модернізації та структурній перебудові економіки з метою компенсації втрат і створення нових робочих місць (можливо, у нових галузях). Важливим елементом в усіх випадках є відтворення на новому якісному рівні інфраструктури, передусім транспортної та енергетичної. Стосовно банківського сектору, то найпоширенішими

негативними наслідками конфліктів для нього є вплив депозитів (у випадку Грузії кумулятивний вплив депозитів оцінювався МВФ на рівні 30%) та різка девальвація національної валюти. Проте грузинський досвід свідчить, що банківська система може успішно пережити воєнний та післявоєнний періоди – завдяки стимулюючій політиці центрального банку, заходам (у тому числі екстремим) з підтримки ліквідності та фінансуванню з боку міжнародних фінансових організацій.

3. Ефективне залучення міжнародної допомоги, особливо на перших етапах, є надзвичайно важливим (при цьому слід наголосити на необхідності залучення допомоги з багатьох джерел та їхньої координації, зокрема у формі міжнародної конференції донорів), оскільки приплив прямих іноземних інвестицій та доступ до міжнародних фінансових ринків у перший період після воєнних дій будуть обмеженими. За умови реалізації необхідних стимулюючих заходів та створення сприятливого середовища відновлення припливу іноземних інвестицій може відбутися вже через один-два роки (так, на Кіпрі чистий приплив прямих іноземних інвестицій у 1976 році сягнув рівня 1974 року, а в 1977-му перевищив довоєнний рівень 1973 року);

4. Іноземні інвестиції можуть і повинні стати потужним чинником розвитку економіки, проте для їхнього припливу необхідні належні конкурентні умови (у тому числі щодо захисту власності й оподаткування) та час. Участь у європейських інтеграційних процесах можна розглядати як позитивний фактор для створення сприятливого бізнес-клімату і повернення іноземних інвесторів; водночас це дає змогу чіткіше окреслити подальшу стратегію розвитку країни.

5. Кіпрський випадок демонструє важливість досягнення національного консенсусу щодо нагальних (серед них і непопулярних) рішень з метою подолання наслідків анексії та військових дій для економіки, зокрема у формі домовленості між роботодавцями та профспілками (як представниками інтересів працівників) щодо поєднання зусиль у збереженні робочих місць та обмеженні розмірів заробітних плат.

Виходячи з цих спостережень, можемо прогнозувати, що у разі успішного завершення АТО на сході України найближчим часом слід очікувати негативної динаміки ВВП та підвищення рівня безробіття в поточному та наступному роках, а також затрим-

ки з відновленням припливу іноземних інвестицій.

Рекомендації для України. З огляду на викладене вище, для України можуть бути актуальними такі рекомендації:

– досягнення макроекономічної та фінансової стабілізації як передумови подальшого зростання;

– забезпечення суспільної підтримки економічних перетворень, зокрема шляхом ефективної комунікації та організації діалогу між зацікавленими сторонами;

– проведення реформ, спрямованих на створення привабливого інвестиційного клімату (як для вітчизняного, так і для іноземного капіталу), у тому числі спрощення умов для малого та середнього бізнесу, внесок якого у створення нових робочих місць може бути особливо значним, дерегуляція, вдосконалення системи оподаткування та оптимізація адміністрування податків;

– сприяння модернізації та структурній перебудові економіки (з урахуванням необхідності компенсації робочих місць і виробництв, втрачених у Криму та на Донбасі), пошук нових ніш на світовому ринку, посилення уваги до інноваційних виробництв (розвиток галузей п'ятого і шостого технологічних укладів);

– реалізація інфраструктурних проєктів (не механічне відновлення того, що існувало, а побудова об'єктів, які відповідають найвищим вимогам, із застосуванням найсучасніших технологій), у тому числі у сфері енергетики з урахуванням потреб енергозбереження;

– залучення міжнародної допомоги (наприклад, шляхом проведення конференції донорів), її координація;

– активізація кроків у напрямку інтеграції до ЄС, відкриття нових ринків для вітчизняної продукції, розвиток каналів постачання української продукції на глобальні ринки.

Література

1. *IMF World Economic Outlook Database*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/weodata/index.aspx>.

2. *UN Statistics Database*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unstats.un.org/unsd/databases.htm>.

3. *The World Bank statistics database*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/>.

4. *Panos Pashardes, Soteroula Hajispyrou* “The economic effects of the Turkish

invasion on the Greek Cypriots” // *University of Cyprus Economic, Policy Papers*, No. 06-03, November 2003.

5. *UNDP report “Republic of Moldova: Economic Policy for growth, employment and poverty reduction”*. – 2005.

6. *Christian Timm “Economic Regulation and State Interventions. Georgia’s Move from Neoliberalism to State Managed Capitalism”* // *PFH Private Hochschule Göttingen, Research Papers*, 2013/03.

7. “After the 2008 Russia-Georgia war: implications for the wider Caucasus and prospects for Western involvement in conflict resolution” by *Nona Mikhelidze* // *Instituto Affari Internazionali, IAI 0901, Rome*, 6–7 February 2009.

8. *Національний банк Грузії*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nbg.gov.ge/index.php?m=2&lng=eng>.

9. *National Bank of Georgia, Annual Report*. – 2008.

10. “Georgia Sees Early Signs of Recovery, But Risks Linger” by *Maureen Burke* // *IMF Survey online, January 4, 2010*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2010/int010510a.htm>.

11. “The Georgia-Russia war, a year on” by *Donald Rayfield* // *Open Democracy, 14 August 2009*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.opendemocracy.net/article/the-georgia-russia-war-a-year-on>.

12. “Post-war Georgia’s economic challenges” by *Vladimer Papava, 11/26/2008 issue of the CACI Analyst*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.cacianalyst.org/?q=node/4991>.

13. “The economic consequences of the 1974 conflict” by *Keith Kyle*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cyprus-conflict.net/economic_conseq_of_1974%20-%20kyle.html.

14. *Eric Solsten, ed. “Cyprus: A Country Study”*. – Washington: GPO for the Library of Congress, 1991. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://countystudies.us/cyprus/33.htm>.

15. “Economic convergence and a Cyprus settlement. Macro-economic Convergence in Cyprus” by *Dr. Mustafa Besim* // *London School of Economics*, 6 February 2007.

16. *Г.Н.Перепелица. Конфликт в Приднестровье: причины, проблемы и прогноз развития*. – Національний інститут стратегічних досліджень, 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/perep/index.htm>.

17. <http://www.theglobaleconomy.com/Cyprus/Inflation/>.

18. <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.